

Турдугулов А.Т.

АКЫНДАР ПОЭЗИЯСЫНДА ТАБИЯТ КӨРҮНҮШТӨРҮНҮН СҮРӨТТӨЛҮШҮ

Турдугулов А.Т.

ОПИСАНИЕ ЯВЛЕНИЙ ПРИРОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АКЫНОВ

УДК: 82/82.0

Табият сырлары, анын мищ түрдүү кубулушу, ажайып кооздугу ар бир жанды суктантып, кайдыгер калтырбайт. Анын мындай кооз көрүнүшүн сүрөттөө, ажатын ачып айтуу, поэтизациялоо, асыресе, чыгармачыл адамдардын шыбагасына тийген өшдүү. Ал тургай, алардын жараткан көркөм дөөлөттөрүнүн лейтмотивин так ушул тема түзгөн учурлары жок эмес.

Искусствонун ар кандай тармагы, табиятты өзүнүн спецификалык өзгөчөлүгүнө: стилине, ыгына, сүрөттөө каражаттарына ылайык түрдүүчө чагылдырат. Айталы, сүрөтчү кыл калемдин, түстүү боёктордун көмөгү менен не бир түркүн картина жазса, музыкант жүрөк элжиреткен, ары жагымдуу, ары мукам үн менен симфония жаратып, жандүйнө сезимин козгойт, скульптор пластикалык образдар аркылуу предметтин көлөмүн, формасын түзөт. Мындай үлүштөн сөз өнөрү да оолак калган жок. Элестүүлүгү менен таасирдүүлүгү, кулакка угумдуу жана жагымдуулугу менен эстетикалык кунары жагынан сүрөт өнөрүнөн кем калышпаган чыгармаларды жаратуу сөз өнөрүнүн энчисине буюруптур. Бул багытта далай акын, жазуучулар көркөм сөз өнөрүн берметтерин анын шөкөттөп, жаратылыш көрүнүштөрүн картина сымал көркөм полотного айландырышты.

Табият көрүнүшүн баралына жеткире сүрөттөөдө ысымдары уламышка айланган легендарлык акындар Асанкайгы, Токтогул ырчыны, Санчы сынчыны, төкмөлөрдөн Токтогул, Арстанбек, Жешижок, Музооке, Коргол, Эшмамбет, Барпы, Калмырзаны, жазгыч акындардан Нурмолдо, Молдо Нияз, Молдо Багыш, Калык, Казыбекти айрыкча бөлүп көрсөтүүгө болоор эле. Булар кыргыз жергесин, анын ажайып табиятын: абасын-жерин, тоо-ташын, суусун, көлүн, адыр-зоосун, флора-фаунасын ырга салып, нукура классикалык мурас калтырышты.

Ошондой акындардын бири - он тогузунчу-жыйырманчы кылымдарда жашап өткөн Жешижок - өтө Көкө уулу. Жешижок өзү теңдүү башка акындардай эле табиятка өз түшүнүгүнө, өз эрудициясына ылайык саресеп салып, анын татаал сырларын чечмелөөгө далалаттанган. Элдик ырлардын ыкмасына, ыргагына салынып ырдалган “Жер соорусу Аксы экен”, “Айтайын Аксы жеримди”, “өскөн жер”, “Аккан суу” өшдүү ырлары биз сөз кылып жаткан жаратылыш темасына арналган. Акындын чыгармалары менен тааныштыгы бар окурман анын бул ырларынан кабардар экенинде шек жок.

Табиятынан таңдайында таланттын кенчи уялаган акынга курчап турган жаратылыш, анын ажайып көрүнүшү менен көркөмдүгү чыгармачылык шык, дем бербей койбойт эле. Бул тууралуу акын өзү да “Жер соорусу Аксы экен” деген ырында «Ышкындан

калыш бадалы, Ыргай, Шилби, карагат, Ырда деп турат а дагы,»-деп, табияттын өзү акынга илхам берип тургандыгын танбайт. Ушул эле ырында Аксы жеринин табият көрүнүшүн так, элестүү сүрөттөп, өзгөчө бир эргүү менен ырдаптыр:

Жүзүм, алма, алмурут,
Жемиши жүздөп саналат.
Жер соорусу Аксы деп,
Жердеген алат канагат.

Көргөндүн көзүнүн жоосун алып, кызыктырган «кыналып өскөн кайышын», күз келгенде «керене гүлдүү сарала, кийгендей көйнөк шайыны» - жаратылыш кереметин элестүү саптар менен ырга салган.

Капчыгай ичин карасач,
Кашкайып тунук дайрасы,
Кадимден бийик даңазасч,
Катарлаш өсүп алма, өрүк,
Калкына тийген пайдасы.

«Кур таштуу бийик аскасы, Кургандай аста чегелеп, Аяктай булут топтолсо, Асманда жамгыр себелеп. Жан-жаныбар, тоо-таштар, Жаралган кандай керемет. Жүгүрүп чуркап балашдай, Жүрөбүз сени тебелеп.»

Акын жаратылышты тек гана адамга эстетикалык ырахат тартуулай турган нерсе катары карабайт. Ал мейли жандуу, мейли жансыз жаратылыш болсун, анын ар бир элементин адам жашоосунун булагы, аны менен органикалык биримдикте, бир бүтүндүктө тураарын, тиричиликтин бардыгы жаратылыш менен тутумдаш экендигин терешден баамдап, илгиртпей түшүнгөн.

Жешижоктун көлөмдүү бул ыры Аксынын табиятын бир кылка тизмектеп гана тим болбойт. Мында “жетим келип тоюнган, Жешижок аты коюлган”, “ала оорудан ошолуп, эл арасында жүрүп торо-луп” өскөн жерин айтып, анысын жаштык жигер менен жуурулуштуруп, сезим туйгусуна оодарып келип, соңунда минтип жыйынтыктайт:

Өмүрүм сага байланган,
Өскөн жерим айланам.
Сыпаттай берсем түгөнбөйт,
Сынышды айтып кайрадан.

Акын ошол Аксы жеринен барк-баа алып, ооматы келгени төгүнбү. Киндик кан тамган болбосо да, Аксы анын жашоосунда ажырагыс бүтүндүктүн символун берген жерге айланды, адам жана мекен. Ал эми “Айтайын Аксы жеримди” деген ырында:

Ырават салып жай кылган,
Жеримден баштап айтайын.
Аркар, кулжа жайлаган,
Белишден баштап айтайын.
Сары алтын Аксы жеримдин,

Кара-Суу, Түрдүк, Малгалды,
Өрүмдөн баштап айтайын,

Кара-Камыш аталган,

Көлүмдөн баштап айтайын – деп, Аксынын бүтүндөй аймагын, жан-жаныбарын, канаттуу кушун, жер-жемишин ушул таризде сүрөттөп жүрүп отурат. “Ырды кунт коюп окуган адам,- дейт, адабиятчы А.Абдразаков,- Аксы аймагына барып, өз көзү менен көргөндөй маалымат алуу менен бирге эле эстетикалык сезими толук канааттанат”. Ырга баштан аяк саресеп салган адам адабиятчынын пикирине кошулбай койбойт.

Көлөмү жагынан алда канча чакан “өскөн жер” аттуу ыры да жогорудагы ырлардын пафосунда жаралган. Аталган ырда да “өскөн жердин шагы ийилип, бышкан жемишин, адыры менен тегизин, токойдогу булбулун, жыпар жыты ашкыган гүлдөрүн, ошондой керемет жерде жашаган элинин пейилин, энди казган, кере баскан кыз-келинин” айтып ырдап, ошондо:

Кара-Суу, Түрдүк, карк жолду,

Карыпка кандай сыр болду.

Мен куруган шум өтө,

Ичим толгон муш болду – деп, далай ырларында кайрыган кайгылуу тагдырын ырга салат. Бул ырлар темасы жагынан окшош болгону менен ар биринин өзүнчө аркалаган жүгү, көздөгөн максаты бар, акындын көркөм ой жүгүртүүсүнөн жаралган ырлар. Ошол эле учурда бири-бирин толуктап, бири экинчисин тема, идея жактан да, мазмун, форма жактан да улап олтурган бир бүтүн циклдеги чыгармадай көрүнөт.

Табият көрүнүштөрүн апогейине жеткире, көркөмүн толук ачып, сыдыргыга салгандай даана баяндаган ырларынын бири - “Аккан суу”. “Аккан суу” акындын башка ырларынан көлөмү менен да, кучагына сыйдырган көп жактуулугу менен да айырмаланат. Акындын дүйнөгө болгон көз карашы, философиясы ушул ырдан айкын көрүнөт. Акын бул ырында алгач суунун кандай пайда болгондугун, кайда бараарын айтып, анын адам жашоосундагы пайдасын ырдап келип, жылдын төрт мезгилиндеги, күндүн беш маалындагы суунун табиятын маңыздуу, ары элестүү кылып сүрөттөйт. “Жылгадан булак шылдырап, булактан булбул үн курап”, күн жайылып келгенде “күмүш комуз күү чалып”, түш болгондо “керимсел жүрүп ойногону, күлүшдөп көркүн жойбогону” түн ичинде: “сан жылдызды батырып, табактай айды калкытып, нурун чачкан туш-тушка, күмүштөнүп жаркытып тураарын” сүрөттөйт. Ырас, төкмөлүктүн мүмкүнчүлүгүн бир баамдап ал, акын бир дем менен сүрөттөп салган суунун керемети, ар кандай полотного сыйбагандай, балким, түрдүү түс боёктордун алы келбейт.

Чебер сүрөткердин ыр саптарынан, ченемсиз шыгынан жаралган живопись жылдын төрт мезгилиндеги суунун көркөмүн дагы арттырат, аны акын эргүү менен ырдайт, анын пайдалуу жактары менен

катар зыяндуу жактарына да токтолуп, аягында адамдарга кайрылуу ирээтинде, -

Адамзат пендеси,

Аккан сууну булгаба.

Суу сыйлаган зор болоор,

Суу кордогон кор болоор.

Акыл менен ойлоп ал,

Айткан жокмун тим гана – деп, корутунду чыгарат. Сууну сыйлап, ага аяр мамиле кылуу менен акын бүтүндөй жаратылыштын ар бир бөлүкчөсүнө сарамжал мамиле кылууга үндөп тургансыйт. Аталган чыгармаларга назар салсак, Жешижоктун элдик оозеки чыгармачылыкты акындык чыгармачылык менен эриш-аркак алып жүргөнүн көрөбүз. Бул тарыхый көрүнүш эле. Анткени, өзүнүн репертуарына элдик чыгармаларды байырлатып жүргөн акын фольклордогу мындай мотивдерди пайдаланбай коё албайт эле. Өтөнүн талантына өбөлгө болгон мындай мотивдер чыгармаларында көп кездешет. Бирок, бул акынды элдик оозеки чыгармачылыктын алкагынан тышкары боло албаган дегендик эмес. Тескерисинче, фольклордогу салтты мыкты өздөштүрүп, аларды өзү жараткан ырларында билгичтик менен пайдалана алат дегендик.

Жешижок табигаттын кайсыл гана көрүнүшүн ырдабасын, ага кайдыгер мамиле кылбай, терешкен баа берип, сезимтал акыл туюму менен нөшөрлөтүп төгүп ырдайт. Ак ташдай акындын ырлары өз мезгилинин гана окурмандары, угармандары үчүн кызмат кылбай, алардын гана көркөм табитин ойготуп, эстетикалык сезимин козгобостон, өзүнөн кийинки муундардын да түбөлүктүү көркөм казынасына айланып, кызмат кылаарында шек жок, анын классикага айланган мурастарынын баасы, баркы менен нарк-насили, көөнөрбөстүгү, өлбөстүгү мына ушунда. Дегинкиси, табият көрүнүштөрүн акындык поэзиянын дээрлик ар бир өкүлү ырга салып, поэзиядагы пейзаждык сүрөттөөлөрдөн тартып, жан дүйнөнүн медитациясына чейинки маселелерди кылдат аркалаганы белгилүү.

Асыресе, Асангайгынын санат, термелери, «Бакдарак өсүмдүктөр жөнүндө» ырдаганы, «Аалам, жер жөнүндө» ырдаганы, «Жерге берген сыны», Токтогул ырчынын «Санаттарында», Музоокенин «Сары өзөн», Корголдун «Жер титирөөдө ырдаганы», Эшмамбеттин «Көркөмүш сонун Алайлык», «Кешкол», «Касиеттүү жер эне», «Кеминим жердей жер экен», «Четинди менен тегерек» сыяктуу ырлары пейзаждык сүрөттөөлөрдүн мыкты үлгүсүн берген ырлар катары каралышы керек. Мындан алардын чыгармачылыгынын поэтикасы да артып олтурат.

Ошентип, акындык поэзия оозеки адабиятта абалтан чыгармачылыктын темасына айланып келген табият көрүнүштөрүн сүрөттөөдө, ырга салууда аны кыйла өнүктүрүп, поэтикалык жакшы форма, жакшы мазмун жаратып, пейзаждык сүрөттөөлөрдүн ар кандай ык-амалдарын пайдалана алды, ошонусу менен оозеки адабияттын бул маселедеги жакшы тилкесин жаратты...